

BABA YAGA: RUS FOLKLORUNDA CADİ VE ANNE ARKETİPİ BAĞLAMINDA YAŞLANAN KADIN BEDENİNİN ŞEYTANLAŞTIRILMASI

BABA YAGA: THE WITCH IN RUSSIAN FOLKLORE AND DEMONIZATION OF THE AGING FEMALE BODY WITHIN THE CONTEXT OF MOTHER ARCHETYPE

Duygu ÖZAKIN*

ÖZ: Bu çalışma, Rus folklorunda anne arketipinin olumsuz tezahürlerinden biri olan Baba Yaga'nın bedensel temsillerini, feminist mit eleştirisi perspektifinden değerlendirir. Besleyen, koruyan, şefkat gösteren anne imgesine karşılık cezalandıran, ölüme sürükleyen, merhametsiz kahramanlar, sıklıkla "cadı" ya da onun ikamesi olan kötü niyetli bir kadın kılığında ortaya çıkarlar. Tekinsiz, muğlak, ikili özellikler gösteren kadın kahramanlar, salt eylemleriyle değil, dış görünüşleriyle de korkutucu varlıklar olarak betimlenirler. Rus folklorunda söz konusu cadı prototipini, Baba Yaga adlı yaşlı kadın figürü karşılar. Baba Yaga, karanlık ormanın derinliklerinde, etrafi kafatasları ve kemiklerle çevrili kulübesinde, ataerkil değerler sisteminin baskı ve kontrol mekanizmalarından bağımsız bir yaşam sürdürür. Genellikle çocuksuz bir kadın olarak resmedilen Baba Yaga, yardımsever ve tehditkâr nitelikleri aynı bünyede barındıran tekinsiz doğasına yapılan vurgunun yanı sıra "yaşlı", "kurumuş", "çirkin" ya da "kötü yürekli" gibi küçük düşürücü sıfatlarla tasvir edilir. Ona atfedilen kötücül niteliklerin baskınlığı, halk masallarının bir bölümünde, kahramanların inisiyasyon deneyiminde üstlendiği sınama ve kılavuzluk etme gibi olumlu işlevlerinin silik kalmasına neden olur. Baba Yaga, daha ziyade bedensel niteliklerinin grotesk doğası dolayısıyla bir korku ve tahkir sembolüne dönüşür. Bu çalışma, tarih boyunca cadı olmakla itham edilen kadınlara yüklenen demonik niteliklerle Baba Yaga'nın kimliği arasındaki doğrusallıkları feminist mit eleştirisi yöntemiyle mercek altına alır; cadıya atfedilen olumsuz ve aşağılayıcı vasıfların, hangi gerekçe ve saiklerle onun yaşlanmış bedeni ile ilişkilendirildiğini ortaya koymayı amaçlar. Çalışmada, verimli topraklarla özdeşleştirildiği durumlarda olumlu yansımaları öne çıkarılan, nem ve bereketle ilişkilendirilen kadın bedeninin; doğurganlığını yitirdiği, başka bir deyişle nemli yapısını kaybederek "verimsizleştiği" ölçüde şeytani niteliklerle donatıldığı ve arketipsel bakımdan olumsuz tezahürlerinin vurgulanmaya başladığı ortaya konulur.

Anahtar Kelimeler: Baba Yaga, cadı avı, feminist mit eleştirisi, kadın bedeni, yaş ayrımcılığı.

ABSTRACT: This study evaluates corporeal representations of Baba Yaga as a negative reflection of the mother archetype in Russian folklore through feminist revisionist mythology. Punitive, retributive and merciless heroines often appear as a "witch" or a malicious woman contrary to the image of nurturing, protective and affectionate mother. According to these uncanny, ambiguous, dual features the female heroines are described as frightening beings not

* Dr. Öğretim Üyesi - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / Türkiye - duyguozakin@nevsehir.edu.tr (Orcid: 0000-0003-0927-1926)

only by their actions but also by their physical appearance. In Russian folklore, the witch prototype corresponds to an old female figure called Baba Yaga. The ambivalent nature of Baba Yaga, which combines benevolent and threatening qualities, has been the most noticeable feature of her for folklorists. Baba Yaga lives alone in her hut surrounded by skulls and bones in the depths of the dark forest and lives independently, far from the pressure and control mechanisms of the patriarchal value system. Often portrayed as a childless woman, who lives alone, Baba Yaga is depicted with pejorative qualities such as "old", "dried", "ugly" or "wicked" in addition to the emphasis on her uncanny nature. The predominance of the malevolent qualities attributed to her makes the positive functions in the initiation ceremony obscure, and Baba Yaga became a symbol of fear and insult due to the grotesque nature of her corporeal qualities. This study examines the linearities between the demonic qualities attributed to women, who have been accused of being witches throughout history and the characteristics of Baba Yaga through feminist revisionist mythology. The study discusses that when the female body is identified with fertile soil, its positive reflections are highlighted and the body is associated with moisture and abundance. However, when the female body loses fertility and moisture, its archetypically negative reflections begin to be emphasized more and the body is associated with demonic powers.

Keywords: Baba Yaga, witch hunt, feminist revisionist mythology, female body, ageism.

Giriş

Sosyolojinin bir alt disiplini olarak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşan beden kuramı, bedeni toplumsal bağlamı içerisinde inceleyerek; onun denetlenme, terbiye edilme, sınıflandırılma ve hâkim ideolojinin öngördüğü kodlar doğrultusunda yeni kültürel anlamlarla donatılma süreçlerini çözümler. Son dönemlerde beden kavramı ekseninde geliştirilen disiplinler arası çalışmaların artışıyla birlikte, halk bilimi alanında da beden teorilerinden hareketle kadın temsillerine yönelik eleştirel bir söylem alanı yaratıldığı görülür. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının bir uzantısı niteliğinde olan bu yönelim, söz konusu dişil temsillere atfedilen olumsuz, kötücül ve aşağılayıcı vasıfların ağırlıklı olarak bedensel semboller üzerinden kurulduğuna dikkat çeker.

Beden ve toplumsal cinsiyet teorileri doğrultusunda çözümlenmesi mümkün olan folklor ürünlerinde kadın figürlere hem iyicil hem de kötücül nitelikler atfedildiğinden, söz konusu anlatılarda kadın kahraman imgelerinin salt demonik varlıklar olarak inşa edildiğini ileri sürmek, eksik olduğu kadar tek taraflı bir bakış açısını yansıtabilir. Öte yandan, dişil figürlerin ikili doğasında olumlu vasıfların söylemsel ve kasıtlı olarak geri planda bırakıldığı anlatılara sıklıkla rastlanılması, bugün feminist eleştirinin inceleme alanına girmiş durumdadır. Nitekim, masalların olay örgüsünü ve temel motiflerini toplumsal cinsiyet duyarlı bir yaklaşımla çözümleyen çağdaş araştırmacılar, kadınların pasif ve ikincil konumlarını pekiştirdiği ölçüde; onları tehlikeli, acımasız ve kötücül figürler olarak yansıtan kurguların yaygınlık bakımından üstünlüğünü ortaya koyar. *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet* adlı çalışmada Sezer, farklı ideolojilerin hüküm sürdüğü masalların yaygınlaşma oranlarını karşılaştırmanın, ortalama kültürün hangi unsurları bünyesine kabul edip hangilerine direnç

gösterdiğini izleme olanağı sunduğuna dikkat çeker. İktidarı sorgulayan masalların değil, onu destekleyen, fantastik bir fon önünde dahi ilişki şablonlarını sağlamlaştırmanın ötesine geçmeyen cinsiyetçi masalların, çok daha yaygın ve kemikleşmiş olduklarına işaret eder (Sezer, 2014: 15).

Cinsiyetçi bir alt metne sahip olan masalların kötücül kadın kahramanları arasında en bilineni, cadılardır. Bu tipin inşasına ve tanınmasına aracılık eden temel değerler dönüşümü ise cadı avlarını teşvik eden sosyo-politik gelişmelerle birlikte yaşanır. Erken Orta Çağ Avrupası'nda büyücülük ve sihir faaliyetlerine gündelik toplumsal yaşamın doğal ve sıradan bir parçası olarak ılımlı yaklaşılır, oysa modern döneme doğru söz konusu anlayışta radikal dönüşümler gözlenir. Erken modern dönemle birlikte büyücülük ve sihir faaliyetleri ile bağdaştırılan cadı kimliği yeni bir anlam kazanır. Bu zihinsel değişimin sebepleri Avrupa toplumunun temellerini sarsan siyasal gelişmelerin yol açtığı paranoya atmosferinde gizlenir. 1000-1400 yılları arasında, Avrupa'nın toplumsal ve politik yaşamında büyük dönüşümler meydana gelir. Müslüman orduların akınları Avrupa topraklarını tehdit ederken Doğu Ortodoks Kilisesi ile ayırım başlar, heretiklik yükselişe geçer ve Kara Ölüm olarak adlandırılan veba salgınının yıkıcı etkileri kıtayı sarar. Avrupalıların zihninde toplumsal, psikolojik ve politik yaşamda radikal değişikliklere yol açacak karamsar bir kuşatılmışlık duygusu baş gösterir. Orta Çağ Avrupası'nda yaşayanlar kendilerini saldırı altında hissettiklerinden, Yahudiler, cüzzamlılar, heretikler ve inançsızlar, Avrupa Hristiyanlığını şeytan eliyle kurgulanan acımasız bir tasarı uyarınca yıkmaya çalışan düşmanlar olarak görülürler. Böylesi bir atmosferde cadı figürü de şeytanla ilişkilendirilerek onun sembolü hâline getirilir. Orta Çağ'da yeşeren bu paranoya, şeytan korkusuyla derinlere nüfuz eder, akabinde erken modern döneme taşınır, korunur ve büyütülür (Martin, 2009: 15-16).

Araştırmacılar, cadıların cezalandırılması düşüncesini geç Orta Çağ'a dayandırmakla beraber, söz konusu ceza yöntemlerinin erken modern dönemde eyleme döküldüğü konusunda hemfikirdir. Halk kültürüne karşı saldırıların gündeme geldiği bu devir, yoksulların ve serserilerin ıslahevlerine kapatıldıkları bir dönem olur. Aydınlanma düşüncesinin temel savlarının aksine, cadı avının feodal dünyaya ve Orta Çağ değerlerine ait olmadığı da cadı avı araştırmaları neticesinde ortaya çıkar. "Karanlık çağlarda" cadıların kitlesel biçimde yargılanmasına ya da infazına rastlanılmadığı, bunun erken modern çağın bir ürünü olduğu dile getirilir (Federici, 2014: 236). Zira cadı avlarının zirvesine ulaştığı dönemde feodalizm yerini kapitalizme bırakırken cadılık davalarının çoğu da iddia edilenin aksine, seküler mahkemelerde görülür. Cadı damgasının modern düşüncenin bir ürünü olarak varlığını korumasıyla, bedensel nitelikleri bakımından şeytanlaştırılan kadın imgesi, sözlü kültürden yazılı kültüre aktarılır ve çok daha yaygın bir söylemin parçası hâline getirilir.

Kadınların kötücül niyet ve eylemleri ile yaşlanmış bedenleri arasında kurulan yakın bağların temelinde yatan kalıp yargıları çözümlmeyi amaçlayan bu çalışma, yaşlanmanın, kadını değersizleştiren bir dönüşüm olarak algılanmasını bedensel temsiller ekseninde değerlendirir. Çalışma, kadın bedeninin nem ve bereketle ilişkilendirilerek verimli topraklarla özdeşleştirildiği durumlarda, anne arketipinin iyicil doğasıyla; ancak doğurganlığını yitirdiği ve nemli yapısını kaybederek verimsizleştiği; başka bir deyişle “kuruduğu” ölçüde aynı arketipin demonik tezahürleriyle donatılmasını Baba Yaga örneğinde inceler.

1. Arketipsel Sembolizm Çerçevesinde Baba Yaga'nın İkircikli Doğası

Kök, örnek, ilk örnek, kalıp, şablon, prototip, ilktip, ilkimge anlamlarını kapsamına alan *arketip* kavramının, Antik Çağ'dan bu yana kullanımda olduğu ancak halk bilimi çalışmalarında başvurulduğu biçimiyle ilk kez analitik psikolojinin kurucusu İsviçreli psikiyatr Carl Gustav Jung tarafından kavramsallaştırıldığı bilinir. Kolektif bilinçdışının bir unsuru olan arketipler, insanın insanca edimler sergilemesine yarayan evrensel ve kalıtsal eğilimlerdir. Söz konusu yatkinlikler, bir kuşaktan diğerine aktarılabilme özelliği gösteren kadim bir miras inşa ederler. Jung (2005: 19-20) ilkingeleri, insanın “insan gibi” davranmasını sağlayan, eylemlerinin kendi türüne özgü biçimlerini teşkil eden, onu insan kılan ve onun özüne sinmiş bilinçdışı psişik yapılar olarak değerlendirir.

Jung'un kapsamlı bir biçimde incelediği başlıca dört arketip “anne”, “yeniden doğuş”, “ruh” ve “hilebaz” arketipleridir. Anne arketipinin en sık karşılaşılan biçimleri incelendiğinde, kadın bedeninin gerek fiziksel ve biyolojik özgüllüğü gerekse toplumsal rolü açısından belirli stereotipler etrafında sembolize edildiği anlaşılır. Kişisel anne, büyükanne, üvey anne, kayınvalide, sütanne, dadı, bilge kadın, tanrıça gibi kimliklerde beliren anne arketipiyle, “doğum ve dölleme yeri olarak” tarla ya da bahçe şeklinde; dişil bedeninin içe doğru uzanan, sarıp sarmalayıcı yapısına atfen kaya, mağara, ağaç, kaynak, derin kuyu formunda; ve daha dar anlamıyla rahim, vida yuvası gibi her türlü oyuk biçiminde karşılaşılır. Öte yandan bu arketiple bağdaştırılan uğursuz simgeler arasında ejderha, balık ve yılan gibi yutan ya da boğan her türlü hayvanın; mezar, tabut, derin su, ölüm, kâbus gibi imge ve kavramların yanı sıra cadı figürü de yer alır (Jung, 2005: 21-22).

Gerek olumlu ve iyicil gerekse olumsuz ve kötücül görünümlere sahip olabilen anne arketipinin dünya kültürlerine nüfuz etme ve yansıma biçimleri benzerlikler taşır. Fedakâr'ın (2014: 9) da ifade ettiği gibi, Türk mitolojisinde Ak Ene, Umay, Ülgen'in Ak Kızları, Ana Maygıl, Ayısıt ve Od Ene anne arketipinin temel özelliklerini karşılayan olumlu tiplerden; Alkarısı, Albastı, Yalmavuz, Erlik'in Kara Kızları, Cadı ve Kocakarı ise aynı gruptaki olumsuz tiplerdendir. Bunlar arasında korkutucu ve biçimsiz bir dış görünüşe sahip olan, ciğer yiyen, göğüslerini omuzlarına atan Albastı, söz

konusu özellikleri dolayısıyla Baba Yaga ile kıyaslanır (Talianova Eren, 2017: 2160).

Slav mitolojisinin başlıca karakterlerinden Baba Yaga, zamanla Rus sözlü halk kültürüne geçiş yapmış olan bir kadın figürüdür. Jung'un (2005: 110) bizzat ifade ettiği gibi Rus halk masallarında Baba Yaga, cadıya tekabül eder. Bu adlandırma, Rus dilinde yaşlı kadın, karı, büyükanne, ebe kavramlarını ifade eden *baba* ile cadı anlamındaki *yaga* sözcüklerinden meydana gelir. Köylüler yaşlı, kavgacı ve çirkin buldukları kadınları, cadı anlamında kullandıkları *yaga* sözcüğüyle tahkir ederler (Afanasyev 1982: 539). Nitekim eserlerinin bir bölümünü kurgularken Slav folklorundan ilham alan Ukrayna asıllı Rus edebiyatçı Nikolay Gogol'un (1937: 202) *Viy* adlı öyküsünde ifade edildiği gibi, halk arasında "*Kadın kısmı kocayınca cadı olur*" biçiminde kaba, alaycı ve cinsiyetçi bir inanış hâkimdir.

Baba Yaga'nın ismi ilk olarak İngiliz şair, diplomat ve seyyah Giles Fletcher tarafından anılır ve imgesi de ilk kez 18. yüzyıla ait ahşap bir *lubok* üzerinde tasvir edilir (Varga, 2017: 210-214). Yaşlı, ak saçlı, çirkin, bedeni bütünüyle deforme olmuş, korkutucu ve tekinsiz bir kadın olması, onun en belirgin özelliklerini teşkil eder. "Kemik bacak" lakaplı Baba Yaga öylesine zayıftır ki âdeta bir iskeleti andırır (Uorner, 2008: 99). Baba Yaga, sık ağaçlarla kaplı Rus ormanının derinliklerinde, tavuk ayaklı ahşap kulübesinde yaşar. Bu kulübenin etrafı insan kemikleri ve kafataslarından oluşan bir çitle çevrili olduğundan, kimse onun mülküne yaklaşmaya cesaret edemez. Baba Yaga, bir havanın içerisinde uçarak seyahat eder. Geçtiği yerde iz bırakmamak amacıyla, (genellikle yaşamını yeni kaybetmiş bir insanın saçlarından yaptığı) süpürgesini kullanır. Slav halk destanlarında ve efsanelerinde oldukça önemli bir role sahip olan bu figürün bir başka özelliği de havanıla uçarak cadı ayinlerine katılmasıdır (Afanasyev, 1982: 537).

Baba Yaga, Rus halk bilimci Aleksandr Nikolayeviç Afanasyev tarafından derlenen halk masallarında en önemli kadın figürlerinden biri olarak dikkat çeker. Onun müphem doğasında yer alan yapıcı nitelikleri olarak kılavuzluk etme fonksiyonu ve kahramanın inisiyasyon deneyiminde üstlendiği rol, bilhassa *Güzel Vasilisa* [Vasilisa prekrasnaya] adlı masalda ortaya çıkar. Küçük yaşta öksüz kalan Vasilisa'nın üvey annesi tarafından Baba Yaga'nın kulübesine gönderilmesiyle başlayan bu masal, kahramanın cadı tarafından kendisine verilen zorlu görevleri yerine getirmesi karşılığında ödüllendirilmesini anlatır. Baba Yaga ile özdeşleşen bir kalıp olan "*Pöff! Rus kokusu alıyorum! Kim var orada?*" (Afanasyev, 1984: 129) ifadesi ise düşmanca bir tavrın yansıması olmaktan ziyade, bilge kadının sınama sürecindeki işlevi uyarınca, Rus halkına yol gösteren ana kimliğinin bu anlatıda ön plana çıkarıldığına işaret eder. Kültürlerarası araştırmalar alanında eserler veren Amerikalı psikanalist Clarissa Estés'e göre gerçekleri "koklayarak" araştırıp bulmak, "erginlenme olarak sezginin" yeniden ele geçirilmesi anlamına gelir ve kadının erginlenmesine ilişkin bir masal olan *Güzel Vasilisa*, onun olguları "koklayarak" fark etmesi adına sezgilerin ve

içgüdünün göreve çağrılmasıyla ilintilidir. Bu yolla kadın, yaşamsal döngüyü kavramak amacıyla tüm duyularını kullanmış ve “erginlenmiş” olur (Estés, 2007: 87).

Baba Yaga'nın küçük çocukları yiyerek beslendiğine inanılır ancak onun bu kötücül özelliği üzerine yapılan yorumların çok yönlü olduğu görülür. Rus halk bilimci Propp'a (2000: 18) göre Baba Yaga'nın masal kahramanını yemekle tehdit etmesi, söz konusu anlatının yamyamlık kalıntıları içerdiği anlamına gelmese de bazı araştırmacılar, çocukları kaçırıp yiyen demir dişli yaşlı kadın imgesini kanibalizm (kendi türünün üyesini yeme) doğrultusunda okumayı seçer. Söz gelimi Afanasyev (1982: 537-538), Baba Yaga'nın öfkesinden ve intikamından kaçan masal kahramanlarının izini “kara bir bulut” misali takip ettiğini, ayrıca kulübesini çevreleyen çitin kemiklerle ve kafataslarıyla örüldüğünü vurgularken cadıyla özdeşleşen ürkütücü kulübenin yapı malzemesini, onun insan eti yediğine (beden kalıntılarıyla yaşam alanını inşa ettiğine) ilişkin bir emare olarak yorumlar. Öte yandan Anisov da Propp gibi, çocukları fırında kızartmanın gündelik yaşama ilişkin anlamlardan ziyade daha bilişsel ve kapalı manalara sahip simgesel bir eylem olarak okunması gerektiğini düşünenlerdendir. Buna göre, kaçırdığı çocukları fırınında kızartmaya çalışır gibi görünen Baba Yaga, özünde, bir erginleme töreni icra etmekte (Anisov, 1995: 39); çocukları olgunlaştırmak amacıyla kürekle fırına vermekte, onları “pişirmektedir”. Baba Yaga'nın yeniden doğuş ayinlerinde önemli bir rol üstlendiğine ilişkin görüşlere dikkat çeken araştırmalarda ise çocukların kaçırılıp fırında kızartılmasının metaforik düzlemde eski bir Slav ritüelinden esinlendiği, çocukların “kızardıktan” sonra yaşamın daha yetkin ve ileri bir merhalesine geçiş yaptıklarına inanıldığı belirtilir (Uzelli, 2016: 141). Bu yönüyle sıradan bir köylü ocağından çok daha fazlasını ifade eden Baba Yaga'nın fırını, ölümden yeniden doğuşa giden bir kanal (Forrester, 2013: xxxi) olarak; kendisi ise insanların dünyası ile ruhların dünyası arasında bağ kuran bir zincir (Uorner, 2008: 105) olarak yorumlanır.

Bir anlatıdan ötekine istikrarsız bir kimlik sergilediği vurgulanan çift karakterli Baba Yaga imgesinin sürekliliğini sağlayan unsurlardan biri, onu konu edinen folklor ürünlerini aktaran kişilerin cinsiyetinden kaynaklanan alımlama ve yorumlama farklılıklarıdır. Zira Baba Yaga'nın “konumu, işlevi ve gücü” masal anlatıcısının cinsiyetine göre değişkenlik gösterir; bu figür, yıllar içinde ona eklemeler yapan erkek ve kadın anlatıcıların ortak ürünü (Ugrešić, 2011: 295) olarak ikircikli bir kimliğe bürünür. Folklor aktarıcısının cinsiyetine göre şekillenen bu tutum nedeniyle, zaman zaman yansıttığı yol gösterici niteliklerine karşın Baba Yaga, tekinsiz bir figür olarak zihinlere nakşedilir ve mukayeseli araştırmalarda dünya mitlerindeki cadının muadili olarak işlenir. Öte yandan, Rus topraklarında Hristiyanlığın kabulünden ve anaerki düşüncenin baskınlığını yitirmesinden ötürü kadının itibar kaybetmesi ile Avrupa'daki cadı avı atmosferinin Rus topraklarına -gücü ve şiddeti azalarak da olsa- sirayet etmesi, Baba Yaga'nın demonik imgesini güçlendiren iki önemli aşamayı teşkil eder.

Cadı avının tarihçesi ve farklı coğrafyalardaki uygulanma biçimleri incelendiğinde, cadı avlarında en az kayıp verilen ülkenin Rusya olduğu açığa çıkar. Cadılıkla suçlanan kimselerin cinsiyetlerine göre dağılımını analiz eden Akın'ın derlediği veriler, Güney Batı Almanya'da 1562-1684 yılları arasında binden fazla kadının cadılıkla suçlandığını; Rusya'da ise 1622-1700 yılları arasında sadece kırk kadar kadının aynı suçla itham edildiğini gösterir. Ortaya çıkan tablonun temelinde Latin-Hristiyan gelenekten ayrıışan Rus-Ortodoks geleneğinin yattığına dikkat çekilir (Akın, 2015: 258-260). Ancak istatistiklerin yarattığı ılımlı izlenimin aksine Afanasyev, gerek çok tanrılı dönemde gerekse Hristiyanlığın kabulünden sonra Rus topraklarında ne zaman kıtlık ve salgın gibi toplumsal felaketler baş gösterse, halkın cadılıkla ve büyücülükle itham edilen kimselere yönelik intikam duygularının uyandığını; bu insanların yakılarak, boğularak ya da gömülerek acımasızca infaz edildiklerini dile getirir. Dinî otoriteler ise bu yargısız infazlara karşı nadiren seslerini yükseltmiştir (Afanasyev, 2008: 1247).

Afanasyev'in işaret ettiği damgalama ve cezalandırma eğilimini besleyen dünya görüşünün temelinde, cadı olmakla itham edilen kimselerin toplumsal normlarla uyumsuzluk içinde kalmaları ya da bırakılmalarından doğan önyargıların yattığı görülebilir. Zira Rus halkı arasında büyücülük faaliyetleriyle genellikle yaşlı, köksüz, yabancı ve bekâr insanların uğraştığına inanılır (Madlevskaya, 2005: 540). Doğu Slav inanışlarında cadı, zararlı şeytani özelliklere sahip bir kadın olup bilge kimseler arasında sayılır. Cadı imgesi, hem eski Slav arkaik inançlarını hem de büyücülüğe ilişkin Avrupa Orta Çağ öğretilerine dayanan kitabî Hristiyan tasavvurlarını yansıtır (Tolstaya, 2002: 63). Baba Yaga'nın kurbağaları, yılan ve kertenkele gibi sürüngenleri kazanlarda kaynatıp ateşte kızartmak suretiyle sihirli tarifler hazırlama özelliği (Afanasyev, 1982: 506-507) de cadıların ve büyücülerin iksir hazırlama usulüyle önemli ölçüde benzer.

Büyücülükle bağdaştırılan cadılık olgusuna ilişkin yaygın imgeleri kuran temel unsurların, yabancıların ve toplumsal yaşayışa uyum sağla(ya)mayan yalnız kimselerin yarattığı tekinsizlik duygusuyla ilintili olduğu görülür. Bu imge çerçevesinde cadının bedensel emareleri, korku anlatılarının stereotipleriyle örtüşür ve dehşet duygusunu pekiştirmek için fiziksel yaşlanmanın getirdiği dönüşümlerin grotesk bir büyüteç yardımıyla sunulması neticesinde belirgin hâle gelir. Böylece "öteki"yi imleyen tehlikeli vasıflara köksüzlük, ailesizlik, yabancılık ve bekârlık gibi toplumsallaşma evrelerinde gedikler açan yoksunlukların yanı sıra; yaşamın sonuna yolculuğu ima eden ve nispeten pasif ve güçsüz bir dönemi anımsattığı için kaçınılması gerektiği hissettirilen bir aşama olarak yaşlılık olgusu da eklenir.

2. Feminist Mit Eleştirisi Işığında Baba Yaga'nın Bedensel Dönüşümü: Değersizleştirilme ve Şeytanlaştırılma

Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında sosyal bilimler alanındaki feminist perspektiflerin folklor çalışmalarına da tesir ettiğini vurgulayan Yolcu

(2019: 65), folklorun temel taşıyıcıları konumunda olan kadınlara yönelen akademik merakın, 1970'lerden itibaren öncelikle Amerikan folklor araştırmalarını etkilediğini ve sonrasında dünyaya yayıldığını ifade eder. Yüzyılın ortalarında çok sayıda Amerikalı kadın yazar, kendi tarihlerini ve kültürlerini anlatmak amacıyla mitlere başvurur ve mitik simgeler kadınlara ilişkin geleneksel yargılara meydan okumak için kullanılır. Böylece, feminist mit eleştirisi, anlatılarını mitlerle ve fabllarla destekleyen bazı kadın şairlerin çalışmalarıyla gelişerek yerleşik hâle gelir (Humm, 2002: 87). Bu süreçte, mitolojideki kadın figürler üzerine yürütülen tartışmaların genellikle erkek bakış açılarıyla şekillenmesi, feminist okumaların gerekliliğini ortaya çıkarır. İngiliz feminist akademisyen Maggie Humm (2002: 88), mitik anlatıların "*demode bir erkek ve dişi karakteristikler dizisi*" sunduğunu belirtir ve toplumsal cinsiyetin mevcut mitsel temsiliyetini reddetmenin, feminist mit eleştirisinin özünü teşkil ettiğini savunur.

Feminist mit eleştirisi, mitlerin kökenine inmekle ve bunların yansıtıldığı folklor ürünlerini aktarmakla sınırlı kalan çalışmaların, eril tahakküme hizmet ettiğini savunur. Revizyonist mitoloji olarak da adlandırılan bu yaklaşım, mitlerin dilden dile aktarıldığı ya da kayda geçirildiği devrin kadınlar aleyhine kümelenen değerler dizisiyle ve bunların ideolojik yapısıyla ilgilenir. Kadınlara ilişkin kötücül tasavvurların, çoğu kez derleyicinin ataerkil bakış açısı dolayısıyla hayatta kalabildiğini ve söz konusu kalıp yargıların, cinsiyetçi mitlerin yıkımı ve yeniden yazımı yoluyla aşılması gerektiğini ileri sürer. Baba Yaga'nın ikircikli doğasında bulunduğu sıklıkla vurgulanan kötücül eğilimlerin ardında yatan kalıp yargıları ayrıştırmanın en işlevsel yöntemlerinden biri de kuşkusuz, feminist mit eleştirisine başvurmak olur. Böylelikle cadı imgesini inşa eden düşmanca duyguların hüküm sürdüğü kovuklarda, kadının kamusal alandaki varlığından duyulan kaygıların körüklediği bazı çarpıtmaların yuvalanmış olduğu gün yüzüne çıkarılabilir.

Feminist mit eleştirisi uyarınca, cadılık ve kötülük olguları arasında tesis edilen ilişkiselliğin bedensel yansımalarını, birbirini destekler görünen birkaç grupta ele almak mümkündür. Zira kötücül kadınlar etrafında gelişen anlatılarda, bilhassa yaşlanan kadın kahramanların bedenleri ile ilişkilendirilen olumsuz özellikler dikkat çeker. Yaşlı erkeğe bilgelik ve şifacılık bahşedilmesini sağlayan hâkim söylem, yaşlı ve yalnız kadınları korku nesnesi ve tehlike kaynağı olarak sunar. Çabuklu (2004: 68), tarih boyunca yaşlılıktan kaynaklanan sınıfsal ayrımcılığa, bir de cinsiyet ayrımcılığının eklenmesine; "*yaşlı erkekler bilgelikle onurlandırılırken yaşlı kadınların payına düşen[in] cadılık*" olduğuna dikkat çeker. Baba Yaga'nın kimliğini tanımlayan ve Rusçada cadı anlamına gelen *vedma* sözcüğü de bilmek, haberdar olmak anlamlarına gelen *vedat* fiilinden türetilmiş olup, yaşı dolayısıyla bilgelik vasfı edinmiş olan cadının, söz konusu hikmeti demonik amaçlarla kullandığına vurgu yapar (Madlevskaya, 2005: 539). Cadı, bilgeliğe sahip olmakla beraber, bu bilme yetisini kötü emeller uğruna ve şeytanla işbirliği içinde kullanan kimse olarak kabul

edilir. Rus folklorunda yaş almayla ilişkilendirilen bilme yetisinin, yaşlı kadınların aleyhine yargılar türettiği dikkat çeker.

Buna göre Baba Yaga, yaşı dolayısıyla bağımsız kimliğini kazanmış ve kolayca söz geçirilemeyen; menopoz dönemine girmiş olması nedeniyle doğurganlık vasfını yitirmiş ve bedeninin kutsal ya da rasyonel anlamda işlevselliğini kaybetmiş kişidir. Ayrıca cadı, çirkin olması dolayısıyla arzulanmayan; kemikleri sayılacak kadar zayıf oluşu ve âdeta bir iskeleti andıran görünümü nedeniyle de sağlık, güzellik ve doğurganlık normlarından uzaklaşan kimsedir. Bu nedenle “kemik bacak” lakabı, Forrester’ın (2013: xxvi) da ifade ettiği gibi, Baba Yaga’nın etine dolgunluğa değer verilen bir kültürde yaşlı ve zayıf bir kadın olduğunu ifade etmek üzere kullanılır.

Kadın bedeninin doğurganlığı, pek çok kültürde kadının doğayla kurduğu mistik bir dayanışma biçimi olarak algılanır ve dişil olana özgü bu vasıf, toprağın verimliliğiyle ilişkilendirilir (Ölçer Özünel, 2017: 66). Bu bakımdan, Baba Yaga’yı Slav bereket tanrıçası Mokoş’la ilişkilendiren ve cadının, onun Hritisyan öğretilerince ters yüz edilmiş grotesk bir tezahürü olduğunu ileri süren araştırmalar (Johns, 2004: 29; Ugrešić, 2011: 295), kadın bedeninin “kurduğu” ölçüde değersizleştirildiği yönündeki görüşü destekler. Zira Mokoş, ismini Rusçada nemlilik, ıslaklık anlamlarına gelen *mokrota* sözcüğünden alır; oysa cadının menopoz sonrası bedeni, doğurganlığın emaresi olan menstrüasyon kanının deviniminden yoksun kalarak “kurur” ve bereket tanrıçasının verimsiz karşıtı olarak cisimleşir. Öte yandan, menstrüasyon kanının kirli olduğuna ve bedeni arındırmak için dışarı akıtılması gerektiğine duyulan inanç dolayısıyla cadı, menopozla birlikte bedeni de kirlenmeye başlayan, zehirlenen ve bu nedenle demonik güçlerle irtibat kurduğu ileri sürülen bir figüre dönüşür (Rowlands, 2001: 58). Zira ilkel toplumlardan bu yana kadın bedeninin kirliliğine ilişkin düşünceler, halk inanışlarında kadının cinsel kimliğinin majik bir güç olarak yorumlanmasına yol açmıştır (Aça vd., 2019: 256).

Cadının kirli bir varlık oluşuna işaret eden tahkir edici bedensel emareler, grotesk vurgularla ön plana çıkarılır. Baba Yaga’nın fiziksel tasvirinde başvurulan upuzun ve kanca biçimli bir burun, buruşuk ve kuru bir cilt, karma karışık ağarmış saçlar, kemik bacaklar, sarkmış dev memeler gibi tasavvurların temelinde, zihin-beden ayrımının kadınlara biçtiği başlıca rollerden biri olan doğurganlığın yitimi yatar. Zihnin bedenden bağımsız bir töz olduğunu savunan bu görüşün takipçileri nazarında toplumsal yatkınlıklar, cinsiyetler arasında dengeli olmayan bir tarzda ve biri diğerine üstün kılınarak pay edilir. Eril dünya zihin ve kültürle bağdaştırılırken; dişil yetkinlikler beden ve doğayla, en çok da doğum yetisiyle özdeşleştirilir. Bu formülasyonda rasyonel düşüncenin birer neticesi olarak ortaya çıkan kültürel tasarılar yoluyla doğaya hâkim olma arzusu, ilkel ya da doğal olanı “medenileştirmenin” meşru ve teşvik edilen bir söyleme bürünmesine yol açar. O hâlde kamusal alandan dışlanması adına “günaha sürükleyen”

bedenle ve ehlileştirilmemiş bir birim olarak doğayla bağdaştırılan cadı imgesinin, gerek Orta Çağ'ın dinî öğretilerine göre, gerekse modernitenin toplumsal olguları akılcı ve seküler bir zemine oturtma gayesi uyarınca çok amaçlı bir damgalama ve ortadan kaldırma yolu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Zira yaşlanan kadın, kendisine doğa tarafından bahşedilen işlevselliğini –doğurma kabiliyetini- yitirdiğinden, toplumsal ilerlemeyi sağlayan “dinamik” yurttaşların sırtında bir yük gibi algılanmaya başlar.

Cadı avlarının körüklendiği zaman diliminde yardıma muhtaç, dul ve yaşlı kadınların çeşitli sebeplerle cadılıkla itham edilmesi, yukarıda sözünü ettiğimiz “işlevselliği” açıklığa kavuşturmak bakımından önemli görünmektedir. 16. yüzyıldan 17. yüzyıl sonlarına dek bilhassa korumasız ve yoksul köylü kadınlar, asılsız suçlamalarla bu sürecin kurbanı olur. Kırsal kapitalizmle arazi gaspları yaygınlaşır, toplumsal dayanışma anlayışında çözümler meydana gelir ve bireyselliğin hız kazandığı bu aşamada yoksul, çoğunluğunu dulların oluşturduğu, her türlü destekten yoksun köylü kadınlar, yardım isteklerini geri çeviren kimselerin başına felaketler ve uğursuzluklar getirdikleri iddiasıyla, cadı olmakla damgalanıp öldürülür (Berktaş, 2018: 60-64). Yaş ayrımcılığı ile cinsiyet ayrımcılığı arasındaki ittifaka dayandırılan bu dışlama ve cezalandırma pratiklerinin hangi gerekçeyle kadınları hedef aldığını anlamak güç değildir. Dinî söylemde olduğu gibi rasyonel söylemde de bedensel vasıflarıyla tanımlanan ve birey olmaktan ziyade çoğalmanın ve yeryüzüne yayılmanın aracı olarak görülen kadının, söz konusu fiziksel yetilerini kaybetmeye başlamasıyla birlikte değersizleştirildiği dikkat çeker. Modern düşüncede “emeğin yeniden üreticisi”; başka bir deyişle nesilleri dünyaya getiren cins olarak kadın (kamusal alanda hâkimiyet elde etmesi gayrimeşru sayıldığına göre), yaşlandıkça bu dünyadaki varoluşunu anlamlı kılan yetisinden yoksun kalır. Menopoz dönemine giren kadınların “fuzuli” varlıkları, bilge kimliklerinin önüne geçmeye başlar; zira akılla ve kültürle ilişkilendirilen tüm kıymetli değerlerin eril dünyaya atfedildiği durumlarda, kadınların bu alanda söz söyleme hakkı engellenmiş olur.

Tipik cadı yoksul, ortalama kırk bir-altmış yaşlar arasında, nadiren evli ama çoğu zaman dul bir kadındır (Berktaş, 2018: 59). Cadı imgesinin yaygınlaştığı devirde beklenen yaşam süresinin bugüne kıyasla hayli düşük kaldığı hatırlanacak olursa, söz konusu yaş aralığının neden ileri yaşlar olarak kabul edildiği anlaşılabilir. Tipik cadının menopoz dönemindeki kadınlarda ete kemiğe bürünmesi, yetişkin kadınların kolayca manipüle edilemeyen, kararlı ve güçlü bir kimlik edinmiş olmalarından ve ataerkil kontrolden soyutlanmalarına yönelik endişelerden kaynaklanır (Rowlands, 2001: 57-58). Erkeğin kamusal gücüyle rekabet edebilecek yaşa ve tecrübeye erişen bu kadının, Baba Yaga prototipinde görüldüğü üzere, yalnız yaşaması, bağımsız hareket etmesi, aile bağlarıyla beraber tahakküm ilişkilerinden de azade olması, üstelik normatif güzellik anlayışının dışında konumlandığı gibi buna uyum sağlamak adına en ufak bir gayret

göstermemesi (Zeman ve Zeman, 2014: 240-241), onun şeytanlaştırılmasında büyük rol oynar. Ancak kamusal alanın “periferisi” sayılan karanlık ormanın derinliklerinde yaşaması ve yalnızlaştırılması, Baba Yaga’nın olağanüstü güçlerini yeryüzünün tüm alanlarında etkin kılabilme yetisine engel olamaz. Üstelik bu tehlikeli yaratık, zamanla kendi mekânının sahibesine dönüşerek yaşam alanına girenlerden intikam almaya başlar. Zira Baba Yaga, ormanın sahibesidir ve evin aksine orman, masalın “kitonik”; başka bir deyişle tanrılara, ilahi varlıklara ya da yer altı ruhlarına ait korku alanıdır. Bu nedenle ormandaki evrensel düşmanlar, Baba Yaga gibi şeytani arketipler kılığında ortaya çıkarlar (Meletinskiy, 1994: 49).

Şeytani tutumu ön plana çıkarılsa da Baba Yaga, özünde hem yol gösterici hem de tehditkâr tabiatı ile sözlü kültüre yerleşen tiplerden biridir. Ancak bir korku simgesi olarak Baba Yaga, kültürel belleğe kötücül ve yalnız bir stereotip olarak nakşedilirken bu süreçte cadı tipinden destek alınır ve Rus cadısının kılavuzluk işlevi, onun kötücül özelliklerinin yaşlılık ve çirkinlik emareleri ile bağdaştırılmasına engel olamaz. Ayrıca cadılık olgusunu inceleyen çalışmalarda ifade edildiği biçimiyle “Katolik bağnazlığı” karşısında cadı avlarını engelleyen Ortodoks Hristiyanlık geleneği, kadının ikircikli doğasını başka açılardan ele almak suretiyle çift kutuplu olarak resmetmeye başlar ve Rus kadın kültüründe menfi yönde değişim yaratmayı sürdürür. Nitekim Baba Yaga’ya atfedilen özellikler, Hristiyanlığın kabulünden sonra kötülüğün sadece yaşlı ve yalnız, üstelik insan yiyen kötü kalpli bir cadı imgesine indirgenmiş olmasından kaynaklanır (Öksüz, 2014: 205). Hristiyanlığın etkisiyle halk, başlıca tanrılarını geride bırakıp sadece ikincil derecede önem arz eden ve bilhassa fenomenleri ve doğa güçlerini ya da gündelik ihtiyaçların sembollerini kişileştiren mitleri hatırlamayı sürdürür. Böylelikle Baba Yaga, şeytani bir cehennem tanrıçasından kötücül ve yaşlı bir kadın büyücüye, ormanda bir yerlerde yapayalnız, tavuk ayaklı kulübesinde yaşayan bir yamyama dönüşür (Zabilin, 2014: 292).

Cehenneme giden yolları döşeyen bedensel ve nefse ilişkin günahların kadın figürlerine atfedildiğine değinen araştırmacılar, kadının yaradılışı dolayısıyla bedenine çabuk yenilen ve onun arzularını yerine getirmeye hazır, zayıf bir cins olarak kabul edildiğine, dolayısıyla cadılık olgusunun şekillenmesinde kadın bedeninin önemli bir bahis olduğuna dikkat çekerler (İçöz, 2008: 26-27). Rus masallarında da kadınlara ilişkin şablonların bir bölümünü iyi yürekli, güzel ve akıllı bakireler temsil ederken; öteki bölümünde Baba Yaga figürü gibi kötü, merhametsiz, nefesine yenik düşen ve çirkin, orta yaşlı ya da yaşlı kadınlar yer alır. Bu klişeler etrafında evlilik, başlıca arzu, nihai hedef ve ebedî mutluluğun formülü olarak sunulur. Evliliğe ulaşma yolunda bilgi yerine güzellik, akıl yerine dış görünüşteki ahenk öncelenir, en iyi evliliği yapan kadının sınıf dahi atlayabileceği, eril tahakküme direnç göstermesi hâlinde ise masalın cezalandırma aşamasındaki belalarla yüzleşmek zorunda kalabileceği vurgulanır. Kadın bedenini doğrudan ilgilerinden hususlar arasında doğurgan olma yetisine verilen önem ve bu yetinin yaşamın öncelikli gayesi olması gerektiğine

ilişkin kalıp yargılar yer alır. Kadının baba ya da eş figürünün koruması ve tahakkümü altında yaşayarak onların buyruklarından şaşmaması ve çizdikleri sınırların dışına çıkmaması gerektiği ayrıca vurgulanır (Yıldırım, 2012: 38). Sınırları ihlal eden kadınların olağanüstü güçlere başvurması ise kamusal alandan soyutlanan kadın bedeni ve cinselliğinin, “kadının arketipsel vahşi doğası gereği” bu baskıya direnç gösterme biçimi olarak yorumlanır (Ölçer Özünel, 2017: 71).

Baba Yaga figürünün direnişçi ve uyumsuz bir karakter sergilediği rollerden biri de anneliğe ilişkin kalıp yargılardır. Annelik, feminist mit eleştirisinin kadın temsillerini yeniden formüle etmeye başlayabileceği en önemli kimlik (Humm, 2002: 97) olarak görüldüğünden, kimi masallarda evli bir kadın olarak vücut bulan Baba Yaga’nın “üvey anne” kimliğinden kaynaklanan kötü niyetli eylemlerine yapılan vurgunun, onu yaratan dönemseller koşullar ekseninde çözümlenmesi gerekir. Evli bir kadın olarak betimlendiği durumlarda Baba Yaga’nın üvey kızlarına ya da öteki kadın figürlerine yaklaşımı misojinisttir (kadın düşmanı) ve cadı, onlarla rekabet etmeye meyillidir. Kadın kahramanlara hizmetkârları gibi muamele eden cadı, onlara yerine getirilmesi neredeyse imkânsız görevler verir (Hubbs, 1993: 271). Baba Yaga’ya atfedilen bu tutum, cadı avları döneminde üvey annelerin bulunduğu ailelerde sıklıkla cadılık suçlamalarının görülmesinden kaynaklanır. Masallarda karşılaşılan “cadı üvey ana” kimliği, yetişkin üvey çocukların miras paylaşımından men etmek istedikleri kadınları cadılıkla suçladığı tarihseller kesitin bir yansımasıdır. Bu yansımanın vücut bulduğu masallarda üvey annenin çocuklara davranış biçimi, “yaşlı kadınlara yönelik genelleştirilmiş bir korkuya yol açar ve dolayısıyla onların cadı olduğuna inanmayı kolaylaştırır” (Berktay, 2018: 65).

Kimi zaman evli bir kadın ya da bir üvey anne kılığında ortaya çıkan Baba Yaga, daha ziyade yalnız ve bağımsız bir figür olarak betimlenir. Baba Yaga’da kişileştirilen kadınsı gücün korkuyla karşılanmasının özünde ise onun gibi köyde bekâr hayatı yaşayan dul ve yaşlı kadınların, kendi dünyalarında erkeğin vazgeçilebilir olduğunu açıkça ortaya koymaları yatar (Hubbs, 1993: 39). Bu bakımdan, toplumsal kurumlardan bağımsız bir yaşam sürdüren yalnız, tecrübeli ve bilge kadının yarattığı bilinçaltı korku, Baba Yaga imgesinde vücut bulur ve anne arketipinin cezalandırıcı doğasını gün yüzüne çıkarmak üzere başvurulmuş kötücül eylemlerin ağırlığı, cadı olarak damgalanan kadınlara yüklenir.

Sonuç ve Öneriler

Halk bilimi ürünlerinin çözümlenmesinde toplumsal cinsiyet eşitliği arayışıyla kol kola ilerleyen bir metot olarak feminist mit eleştirisi, beden kuramının sorunsallaştırdığı kültürel tahakküm mekanizmalarının işleyiş ilkelerini, kadınlar lehine yeni söylemler üretecek biçimde ele almasıyla öne çıkar. Bu perspektif uyarınca yaşlanma olgusuna yüklenen kültürel anlamlar cinsiyetler açısından farklılıklar gösterdiğinden, dişil arketiplerin sembolize ettiği doğurganlık vasfının yitimi, kadının toplumsal konumunda yaşanan

bir kayba delalet eder. Söz konusu anlam inşasının yarattığı en tanınmış mitik figürlerden biri olan “cadı”, gerek deforme olmuş, korkutucu ve yaşlı bedeniyle; gerekse yalnız, bağımsız ve erkek tahakkümünden uzak bir yaşam sürmesi nedeniyle kolektif bilinçaltında yatan eril kaygıların cisimleşmesi olarak kabul edilir. Kadının, yaşamın yeniden üreticisine indirgenmesi neticesinde ortaya çıkan bu değersizleştirme edimi, onun kamusal alanda güç elde etmesinden duyulan endişelerle pekiştirilir.

Rus folklorunda cadı, toplumsal yaşamın sürdürüldüğü merkezden çevreye, karanlık ve tekinsiz ormanın derinliklerine itilen Baba Yaga imgesinde hayat bulur. Kimi masalarda anne arketipinin iyicil niteliklerini yansıtmasına ve inisiyasyon sürecinde oynadığı önemli role karşın Baba Yaga, daha ziyade yamyamlık emareleri gösteren bir acuze ve şeytani bir prototip olarak tanınır. Baba Yaga’nın iskeleti andıran zayıflığı, kemik bacakları, ak saçları, sarkık memeleri, sivri burnu, fırça kaşları gibi bedensel özellikleri grotesk bir üslupla vurgulanırken fiziksel yaşlanmanın cadılıkla ilişkilendirildiği inanışlar, yaş ayrımcılığı ile cinsiyet ayrımcılığının birbirini desteklediği bir zeminde yükselir. Paganizmin terk edilmesiyle birlikte tanrıçadan Baba Yaga’ya evrilen anne arketipi, bereketli toprak anadan demonik cadıya doğru bir dönüşüm geçirir; simgesel bedeni ise nemini kaybeder ve kurur.

Son yıllarda Baba Yaga’nın feminist mit eleştirisi açısından ele alındığı metinler akademik çalışmalarla sınırlı kalmamış, kurmaca metinler de anne arketipinin farklı yüzleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Bu çalışmada görüşlerine başvurulmuş Dubravka Ugrešić’in *Baba Yaga’nın Yumurtası* [Baba Yaga Laid an Egg] adlı romanında cadının tipik özellikleri çağdaş yaşama uyarlanmış ve yaş alma tecrübesinin dişil bedenler üzerinde bıraktığı derin izlerin toplumca anlamlandırılma süreçleri üzerinde durulmuştur. Böylelikle okur, günümüzde yaşlanma olgusuna yüklenen olumsuz kültürel anlamları arketipsel sembolizm doğrultusunda sorgulamaya davet edilmiştir.* Bu tür incelemeler, Rus folklorunun, betimleyici yöntemlerin yanı sıra revizyonist mitoloji olarak da adlandırılan feminist mit eleştirisi yardımıyla incelenmeye başladığını göstermesi bakımından önem arz eder. Zira kötülüğü büyük ölçüde dişil varlıklara atfeden mitik temsiller yoluyla içselleştirilen korkuların, bizzat kadınlar tarafından özümsemeye başlaması, toplumsal cinsiyet farkındalığı açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bu kalıp yargıları aşındırmanın ve gidişatı tersine çevirmenin en güvenilir yolu, kadınların tarihini bugüne dek kimlerin, hangi hâkim söylem uyarınca kayda aldığını soruşturmak ve onu yeniden yazmanın yollarını aramaktır. Feminist mit eleştirisi, yüzyıllar boyunca kötücül dişil arketiplerin sürekliliğini sağlayan ve kadınları zehirli sarmaşıklarla,

* Bu “yeniden yazma” örneğine ilişkin Türkçe literatürde tespit edilebilen tek çalışmada Karabacak Kündem ve Alpay (2020: 3450) da romanın, kadınların yaşlandıkça saygınlıklarını kaybetmesi ve Baba Yaga figürünün Slav mitolojisindeki konumunun giderek itibarsızlaştırılması arasındaki benzerlik üzerine kurgulandığını vurgulamaktadırlar.

karadullarla, yılanlarla ve Baba Yaga örneğinde görüldüğü üzere, cadılarla bağdaştırmaya devam eden tek yönlü okumaların yeniden yazımı için işlevsel bir yöntem olabilir.

Bu çalışmada A. N. Afanasyev, V. Ya. Propp, M. M. Zabilin gibi Rus halk bilimcilerin eserlerine, Rus mitlerindeki kadın figürlerini yaşlanma olgusu ekseninde çözümleyen çağdaş feminist araştırmacıların çalışmalarına ve cadı avlarının yayılmasına zemin hazırlayan sosyo-politik atmosferin yarattığı erkek egemen zihniyet dönüşümünün tarihçesini ortaya koyan incelemelere başvurulmuştur. Ancak beden kuramlarından hareketle ve feminist mit eleştirisi çerçevesinde bir okuma yapılması, bu çalışmanın sınırlılıklarını belirlemiştir. Dolayısıyla, Rus folklorunun tanınmış kahramanlarından biri olan Baba Yaga'nın adının kökenine, revizyonist mitolojiyi ilgilendirdiği ölçüde yer verilmiştir. Etimolojik incelemelerin, karşılaştırmalı dilbilim alanında uzmanlaşmış araştırmacılarca, cadı kavramının Türk lehçelerindeki kullanımlarının da dikkate alınarak gerçekleştirilmesi, şüphesiz, ayrı bir çalışmanın yürütülmesine vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aça, M. - Yolcu, M. A. - Aça, M. (2019). *Kadın folkloru: Statü ve famaj*. İstanbul: Paradigma.
- Afanasyev, A. N. (1982). *Drevo jizni*. Moskova: Sovremennik.
- Afanasyev, A. N. (1984). *Narodniye Russkiye skazki v 3 t. T. 1*. Moskova: Nauka.
- Afanasyev, A. N. (2008). *Slavyanskaya mifologiya*. Moskova: Eksmo.
- Akın, H. (2015). *Ortaçağ Avrupası'nda cadılar ve cadı avı*. Ankara: Phoenix.
- Anisov, L. M. (1995). *Slavyanskaya mifologiya. Entsiklopedičeskiy slovar'*. Moskova: Ellis Lak.
- Berktaş, F. (2018). Avrupa'da cadılık ve cadı avı: Çok katmanlı bir karanlık tarihsel olgu. *Doğu Batı*, 21 (84), 57-84.
- Çabuklu, Y. (2004). *Toplumsal sınırında beden*. İstanbul: Kanat.
- Estés, C. P. (2007). *Kurtlarla koşan kadınlar: Vahşi kadın arketipine dair mit ve öyküler*. (Çev.: H. Atalay), İstanbul: Ayrıntı.
- Fedakâr, P. (2014). Besleyen mi, öldüren mi: Türk mitik tasavvurunda anne arketipinin antropomorfik görünüşleri. *Millî Folklor*, 103, 5-19.
- Federici, S. (2014). *Caliban ve cadı: Kadınlar, beden ve ilksel birikim*. (Çev.: Ö. Karakaş), İstanbul: Otonom.
- Forrester, S. (2013). *Baba Yaga: The wild witch of the east in Russian fairy tales*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Gogol, N. V. (1937). *Mirgorod. Polnoye sobraniye soçineniy v 14 t. T. 2*. Moskova ve Leningrad: AN SSSR.
- Hubbs, J. (1993). *Mother Russia: The feminine myth in Russian culture*. Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press.
- Humm, M. (2002). *Feminist edebiyat eleştirisi*. (Çev.: Ö. Altay vd.), İstanbul: Say.

- İçöz, F. (2008). *Masalda cadı: "Ötekinin" arketipi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Johns, A. (2004). *Baba Yaga: The ambiguous mother and witch of the Russian folktale*. NY: Peter Lang.
- Jung, C. G. (2005). *Dört arketip*. (Çev.: Z. A. Yılmaz), İstanbul: Metis.
- Karabacak Kündem, E. - Alpay, İ. (2020). Yeniden yazılan bir mit: Baba Yaga'nın yumurtası. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7 (62), 3449-3455.
- Madlevskaya, Ye. L. (2005). *Russkaya mifologiya. Entsiklopediya*. SPb: Eksmo.
- Martin, L. (2009). *Cadılığın tarihi: Ortaçağ'da bilge kadının katli*. (Çev.: B. Baysal), İstanbul: Kalkedon.
- Meletinskiy, Ye. M. (1994). *O literaturnih arhetipah*. Moskova: RGGU.
- Öksüz, G. (2014). *Rus mitolojisi*. İstanbul: Çeviribilim.
- Ölçer Özünel, E. (2017). *Masal mekânında kadın olmak: Masallarda toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisi*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Propp, V. Ya. (2000). *İstoriçeskiye korni volşebnoy skazki*. Moskova: Labirint.
- Rowlands, A. (2001). Witchcraft and old women in early modern Germany. *Past & Present*, 173, 50-89.
- Sezer, M. Ö. (2014). *Masallar ve toplumsal cinsiyet*. İstanbul: Evrensel.
- Talianova Eren, M. (2017). Rus ve Türk folklorunda kadın figürü. *İdil*, 6 (36), 2155-2170.
- Tolstaya, S. M. (2002). *Slavyanskaya mifologiya. Entsiklopedičeskiy slovar'*. Moskova: Mejdunarodniye otnoşeniya.
- Ugrešić, D. (2011). *Baba Yaga'nın yumurtası*. (Çev.: A. Berberoğlu), İstanbul: İthaki.
- Uorner, E. (2008). *Russkiye mifi*. (Çev.: M. Zvonareva), Moskova: «FAIR».
- Uzelli, G. (2016). *Slav mitolojisi: İnanışlar ve söylenceler*. İstanbul: YKY.
- Varga E. K. (2017). Metamorfoza obraza Babı-yagi. *Vestnik sovremenniy russkiy yazık: Funktsionirovaniye i problemi prepodavaniya*, 31, 209-216.
- Yıldırım, E. (2012). Geleneksel Rus halk masallarında kadın imgesi, *Amargi*, 24, 37-39.
- Yolcu, M. A. (2019). Kadın folkloru araştırmalarında yöntem sorunları. *Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Folkloru Yazıları*, (Ed.: M. A. Yolcu), 65-72, İstanbul: Paradigma.
- Zabilin, M. M. (2014). *Russkiy narod. Yego obıçai, obryadı, predaniya, suyeveriya i poeziya*. Moskova: İnstitut russkoy tsivilizatsii.
- Zeman, M. G. - Zeman, Z. (2014). Who's afraid of Baba Yaga? A reading of ageing from the gender perspective. *Narodna Umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research*, 51, 223-244.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.